

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10045327>

Accepted: 10.09.2023

Türklerin İslamiyet’i Kabulünden Sonra Arap Dilinin Türk Diline Tesiri
The Influence of Arabic Language on Turkish Language after the Adoption of Islam by
Turks

Ali YILDIRIM

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
zaferguney@topkapi.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1974-4264>

Abdullah HACİBEKİROĞLU

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ahacibekiroglu@aybu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1495-9728>

Özet

Bu makalede Türklerin İslam dinine girdikten sonra dil bakımından Arapçadan ne derecede etkilendiği asırlara göre incelenmiştir. Türkler Müslüman olduktan sonra 11 ve 12. asırda yazılan geçiş dönemi eserlerinde Arapçanın Türk diline yavaş yavaş nüfuz ettiği görülür. 13. asır Selçuklular Döneminde şiirde Fars modeli esas alınıp aruz ölçüsü daha çok tercih edildiğinden Arapça ve Farsçadan çok fazla etkilenme göze çarpmaktadır. Osmanlı Döneminde ise 14. asırdan 15. asrın ilk yarısına kadar Osmanlı beyleri Arapça ve Farsça gibi yabancı dillere çok fazla hâkim olmadığından edebiyat dili olarak Türkçe daha çok revaç bulmuştur. 15. asrın ikinci yarısından itibaren Tanzimat Fermanı’nın ilanına kadar ise zamanın konjonktürel yapısı göz önünde bulundurularak ve aruz ölçüsüyle daha uyumlu olması sebebiyle Arap dili, Türk diline ciddi manada etki etmiş ve bu dönemde Arapçadan Türkçeye birçok sözcük geçmiştir. Tanzimat’ın ilanından sonra ise 18. yüzyılda büyük yankı bulan mahallileşme akımının da etkisiyle Arap dilinin Türk diline etkisi giderek azalmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Diller Arası Etkileşim, Arapça, Türkçe, Tesir.

Abstract

In this article, the extent to which the Turks were influenced by Arabic in terms of language after their conversion to Islam is analyzed according to the centuries. In the works of the transition period written in the 11th and 12th centuries after the Turks became Muslims, it is seen that Arabic gradually penetrated the Turkish language. In the 13th century Seljuk period, since the Persian model was taken as a basis in poetry and the aruz meter was preferred more, there was a lot of influence from Arabic and Persian. In the Ottoman period, on the other hand, from the 14th century to the first half of the 15th century, Turkish was more popular as a literary language since the Ottoman lords did not have much command of foreign languages such as Arabic and Persian. From the second half of the 15th century until the proclamation of the Tanzimat Edict, the Arabic

language had a serious impact on the Turkish language, considering the conjunctural structure of the time and because it was more compatible with the aruz meter, and many words passed from Arabic into Turkish during this period. After the proclamation of Tanzimat, the influence of the Arabic language on the Turkish language began to gradually decrease with the effect of the localization movement that had a great resonance in the 18th century.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Interaction Between Languages, Arabic, Turkish, Influence.

1. Giriş

İslamiyet'in Arap yarımadasında yayılmasıyla birlikte civar bölgeler ile tanışmaya başlayan Araplar, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilâfet makamına geçmesinin ardından Orta Asya sınırlarındaki Türkî kavimlerle tanışmıştır.¹ İlk başta Fârisî topluluklarıyla tanışan Araplar Maverâünnehir fetihleri ile birlikte Soğd ve Orta Asya Türk toplulukları ile karşılaşmışlardır. 92 yıllık Emevi İktidarı süresince uygulanan mevali politikaları ve kanlı savaşlar neticesinde Türk topluluklarının İslamiyet'e bakışı olumsuz gelişmiştir.² Abbasiler, Emevi Devletini yıktıktan sonra onların güttüğü mevali politikasını da terk etmiş, çok geçmeden Talas Savaşı meydana gelmiş ve bu savaşta Çinlilere karşı Türklerle Arapların aynı safta yer almasıyla aradaki buzlar erimeye başlamıştır. Bu yüzden Talas Savaşı Türk-Müslüman münasebetleri bakımından bir dönüm noktası olmuştur.³ Türklerin savaş kabiliyetlerini ve askerî dehalarını fark eden Abbasiler, orduda onlara özel önem vererek komutanlıklara atamaya başlamıştır. Öyle ki Samerra gibi onlara özel şehirler dahi inşa etmişlerdir.⁴ Böylelikle Abbasi ordusunda Türkler çok etkili hâle gelmiş zamanla yönetime müdahale edecek kadar ciddi bir güç kesb etmişlerdir.⁵

Türklerin Talas Savaşı'ndan itibaren Araplarla kaynaşmaya başlaması ve Abbasilerin, Emevi politikalarını terk etmesi, aynı zamanda Türklerin millî dinlerinin İslam diniyle benzer hususiyetler arz etmesi Türk topluluklarının zamanla İslam dinini benimsemelerini sağlamıştır. Böylelikle 10. yüzyıldan başlayarak Türkler arasında görülen ihtida durumu günden güne artarak devam etmiştir.⁶ Bakıldığında bu dönemde hem halkı hem de idarecileri Türk olan ilk Müslüman-Türk devletleri dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki İtil (Volga) Bulgar Devleti olup hükümdar Almuş Han 307/920'de İslamiyet'i kabul etmiştir.⁷ Bunu Karahanlı Devleti takip etmiş, 333/944-945'te Karahanlı Hükümdarı Satuk Buğra Han (ö. 344/955) Müslüman olmuş ve bu durum Türklerin seri bir şekilde İslam'a geçişinde adeta bir dönüm noktası olmuştur.⁸ Daha sonra 349/960'ta Oğuz yabgu kumandanı Selçuk'un Oğuz yabgusuyla araları bozulmuş, bu sebeple Yenikent'ten Cend'e gelmiş ve bu bölgede 200 bin çadır Türk halkının İslam'a girdiği⁹ bir zamanda o da Müslüman

¹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler* (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 40.

² Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 6/23; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 18.

³ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, 6/19.

⁴ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, 6/20.

⁵ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, 6/20.

⁶ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 1/151.

⁷ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri*, 34, 69.

⁸ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri*, 34.

⁹ *أَسْلَمَ مِنَ الْأَثَرِ الْخَوْ مَانْتِي أَلْفَ خُرْكَانَةَ* Bk. İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, 1997), 7/230.

olmuştur. 10. asrın ilk yarısında Amuderya ve Sind arasında yerleşik bulunan Türkler, Ordu şehrinin meliki ve Gazne ve Gur havalisinde ikamet eden Halaç Türkleri de İslam dinine girmişlerdir.¹⁰ İbnü'l-Esir (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Tarih* isimli eserinde Balasagun ve Kaşgar bölgesinde bulunan 10 bin çadırılık Türk halkının 435/1043 senesinde Müslüman olduğunu,¹¹ aynı şekilde o yıllarda kışın Balasagun yazın ise Bulgar civarında ikamet eden Türklerin İslamiyet'e girdikten sonra muhtelif yerlere dağıldığını ifade etmektedir.¹² Böylece 11. asra geldiğinde Çin havalisinde bulunan Tatar ve Hitaylar hariç İslam'a girmeyen hiç bir Türk topluluğu kalmamıştı.¹³ Hatta Abdülkadir İnan, 10. asırda Türk topluluklarının en az yüzde 80'nin Müslüman olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ 12. asra geldiğinde ise Orta Asya'da tek egemen din İslamiyet olmuş, bütün Türk dünyası tarihî kaderini İslam dinine bağlamış ve bu din vesilesiyle Türk birliği sağlanmıştı.¹⁵ Bu asırlarda Türk toplulukları arasında ihtida durumu o kadar çoğalmıştı ki bundan böyle "Türk" sözcüğü "Müslüman" sözcüğüyle müteradif olarak zikredilmeye başlandı.¹⁶ Öyle ki Hristiyan Avrupalılar hangi halk olduğu fark etmeksizin bir kişi İslam'a girdiğinde ona "Türk oldu" derlerdi.¹⁷

Türk boylarında görülen bu hidayet fırtınası köklü bir kültür değişimini de beraberinde getirdi. Kültürü meydana getiren en önemli unsurlardan olan dil ve edebiyatın da bu değişim ve dönüşüm sürecinde birbiriyle etkileşim göstermesi elbette kaçınılmazdı. İslam dininin tesiriyle 11. asırdan itibaren Türk dilinde Arapça ve Farsçanın tesiri giderek artmıştır.¹⁸ Zira toplumların dil ve edebiyatları toplumun içinde yer aldığı kültürle eşdeğer bir şekilde değişim ve gelişim gösterir. Bir topluluk köklü bir kültür değişim geçirdiğinde aynı değişim onların ürettiği edebî eserlerde de fark edilir. Zira toplumların dış dünyası ne tarafa eğilim gösterirse düş dünyası o tarafa eğilim gösterir.¹⁹ Toplumların düş dünyasını ise edebiyatları ve edebiyatın hammaddesi olan dilleri vücuda getirir. İslam'dan önce birbirleriyle hiçbir benzeşim göstermeyen Arap, Fars ve Türk edebiyatları İslamiyet'in kabul edilmesiyle aynı kültür ve medeniyetin ortak çatısı altında bir araya gelmiş oldu. Buna bağlı olarak Arap edebiyatı İslamiyet'in tesiriyle evvelki edebî zevkinden ciddi manada farklılaştığı gibi Fars edebiyatı da bu tesir ile pek çok bakımdan Arap edebiyatından etkilendi. Benzer bir durum Türk edebiyatında da meydana gelip İslam'la birlikte dil, vezin, kafiye, nazım birimi, nazım şekilleri, nazım türü, istifade edilen kaynaklar ve edebî sanatlar gibi birçok yönden Türk edebiyatı, Arap edebiyatından etkilendi.²⁰

Bu makalede Türk dilinin İslami dönemde Arap dilinden ne derecede etkilendiği asırlara göre incelenecektir. Bu yüzden İslam öncesi dönem konunun kapsamı dışındadır. Ancak etkilenmenin boyutlarına orantısal olarak değindiğimiz noktalarda önceki dönemlerle kıyas edebilmek için yer

¹⁰ Abdülkerim Özaydın, "Türk" (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/474-480.

¹¹ *أَسْلَمَ مِنْ كُفَّارِ التُّرْكِ الَّذِينَ كَانُوا يَطْرُقُونَ بِلَادَ الْإِسْلَامِ بِنُوَاجِي بِلَاسَاغُونَ وَكَاشَغَرَ، عَشْرَةَ آفِ خَزْكَاءَ، وَضَحُوا يَوْمَ عِيدِ الْأَضْحَى بَعِثْرِينَ أَلْفَ رَأْسِ غَنَمٍ* Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 8/45.

¹² *وَكَانُوا يُصَيِّفُونَ بِنُوَاجِي بَلْغَارَ، وَيُسْتَنْتُونَ بِنُوَاجِي بِلَاسَاغُونَ، فَلَمَّا أَسْلَمُوا تَفَرَّقُوا فِي الْبِلَادِ، فَكَانَ فِي كُلِّ نَاحِيَةِ أَلْفِ خَزْكَاءَ* Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 8/45.

¹³ *وَبَقِيَ مِنَ الْأَتْرَاكِ مَنْ لَمْ يُسَلِّمْ تَتْرَ وَخَطَا، وَهُمْ بِنُوَاجِي الصَّيْنِ* Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 8/45.

¹⁴ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 2/159.

¹⁵ İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, 2/160.

¹⁶ Yıldız, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, 6/51; Özaydın, "Türk", 41/474-480.

¹⁷ Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, çev. Nihal Önel (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1975), 168.

¹⁸ Mustafa İsen, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2009), 60.

¹⁹ Mustafa Yasin Başçetin, "İslamiyet'in Türk Şiirine Tesiri", *Uluslararası Türk-Arap Müsterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Amman: Yunus Emre Enstitüsü, 2014), 332-348.

²⁰ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 1980), 99.

yer İslam öncesi döneme temas etmek kaçınılmaz olmuştur. Türklerin çoğunun Müslüman olduğu 11. asırdan başlanarak günümüze kadar gelen dönem yüzyıllar çerçevesinde ele alınmıştır.

2. İslamiyet Sonrası Arap Dilinin Türk Diline Tesiri

Bir millet din değiştirdiğinde hem yeni girmiş olduğu dinin kavramlarını hem de o dinin kutsal kitabının dilini öğrenir. Örneğin Türk milleti Manihaizm dinine girince hem Sogd medeniyetinin kavramlarını hem de kutsal Sogd lehçesini öğrenmiştir. Aynı şekilde İslamiyet'ten sonra da hem Arap-Fars etkisiyle oluşmuş İslam medeniyetinin kavramlarını hem de Kur'an'ın dili olan Arapçayı öğrenmiş ve etkisinde kalmıştır. Dillerinde yer almayan yeni dinî kavramları mecburen Arapça ve Farsçadan almışlardır. İslam dinini Türklerden evvel Farslar kabul etmiş daha sonra da Türkler Anadolu'ya geçiş güzergahı olarak İran coğrafyasını kullanmışlar ve Müslüman oldukları esnada İslam kültürünü öğrenirken komşuları olan İranlıların etkisinde kalmışlardır. Dinî kültür alışverişi, dil unsuruyla meydana geldiğinden İslam dininin namaz, oruç ve abdest gibi en temel ritüelleriyle alakalı bazı terimler Türk diline Arapçadan değil Farsçadan geçmiştir.²¹ Özellikle medreseler, eğitim faaliyetine başladıktan sonra Arap ve Fars dillerinin etkisi gitgide artmıştır.²² Bu yeni girilen kültür ve medeniyet dünyasında göze çarpan ilk değişim dil alanında kendini göstermiştir. Zira medeniyetler nüfuzu altına aldıkları bölgelere kelimeleriyle birlikte girer. İslam medeniyeti de nüfuzu altına aldığı Türk milletinin lisanına itikat, ilim ve fikir alanından ciddi oranda kelime sokmuştur. Diğer taraftan Türk milletinin bu yeni medeniyeti iyi kavraması ve ideolojisini iyi anlaması için edebiyat dili olan Farsçayı ve ilim dili olan Arapçayı öğrenmesi gerekmiştir.²³ Farslar İslamiyet'le Türk milletinden daha evvel tanıştıklarından bu süreçte doğal olarak onların edebiyatlarından da etkilenmişler ve Arap edebiyatının birçok hususunu kendi potalarında eriterek onu yeniden şekillendirmişlerdir. Bu nedenle Fars edebiyatındaki birçok edebî unsurun, çekirdeğini Arap edebiyatından aldığı görülmektedir. Görünüş itibarıyla Türkler edebî ürünlerini sanki Fars edebiyatının etkisiyle meydana getirmiş gibi gözükseler de esasen edebî eserlerin muhtevası, şiirlerin vezin ve kafiyeleri, nazım şekil ve türleri ve bedi sanatlar Farsların da etkisinde kaldıkları Arap edebiyatıyla çok benzer hususiyetler arz etmektedir.²⁴ Bu benzeşme, Türk ve Fars toplulukları İslam dinine girdikten sonra meydana geldiğine göre zincirleme olarak Arap edebiyatı Fars edebiyatını, Fars edebiyatı da Türk edebiyatını etkilemiş, dolayısıyla bu silsile menşei olarak Arap edebiyatına dayanmıştır. Arap edebiyatı özellikle Türklerin tam manasıyla İslam dinine girdikleri ana gelinceye kadar gelişimini çoktan tamamlamış, Türkler de bu gelişmiş edebiyatı karşılarında görünce onu kendi muhayyilesine göre yorumlayıp bazı tasarruflarda bulunmuşlardır. Dil özelinde bakıldığında bu etki zaman içinde değişik seviyelerde kendisini hissettirerek devam edegelmiştir.²⁵ Türk ve Arap dünyası arasında köprü kurması sebebiyle Türk dili, Arapça kadar olmasa da yukarıda da belirttiğimiz üzere Farsçadan da azımsanmayacak derecede etkilenmiştir. Bu yüzden Arap dilinin Türk diline etkisine değinirken Farsçaya da yer yer temas edeceğiz. Şimdi asırlara göre Arap dilinin Türk diline yaptığı etkinin hangi boyutlarda gerçekleştiğini inceleyeceğiz.

²¹ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 10; Ali Yılmaz vd., *Türk-İslam Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ali Yılmaz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 118.

²² Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 151.

²³ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983), 90-91.

²⁴ Mehmet Akkuş, "Arap ve Türk Edebiyatında Dinî Edebiyatın Müşterekleri", *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu* (İstanbul: Sütun Yayınları, 2012), 271-280.

²⁵ Yılmaz vd., *Türk-İslam Edebiyatı*, 118.

Realite şu ki günümüzdeki mevcut diller arasında ilk baştaki arılığını muhafaza edebilen bir dil mevcut değildir. Zira dil olgusu da tüm toplumsal ve kültürel varlıklarda olduğu gibi gün geçtikçe başkalaşımdan kurtulamaz.²⁶ Kur'an ve hadislerin Arapça olması, Müslümanların bunları kendi metninden okuyup öğrenmeyi arzu etmeleri, hutbe ve ezanın Arap dilinde irat olunması, ibadetlerin Arap diliyle yapılması ve ilim insanların eserlerini Arap diliyle kaleme alması ve benzeri nedenlerle de Arap diline ilgi artmış ve 11. asır itibarıyla Arapça, Türk dilini etkilemeye başlamıştır.²⁷ Geçiş dönemi eserleri olan ve 11. asırda Yusuf Has Hacib'in (ö. 469/1077) telif edip Karahanlı Hakanı Tamgaç Buğra Han'a (ö. 496/1103) takdim ettiği *Kutadgu Bilig*'in lisan açısından oldukça arı bir lisanla yazılmış olduğunu görüyoruz. 6645 beyit ve 173 dörtlükten meydana gelen bu kitapta, Abdulkadir İnan'ın değerlendirmesine göre yabancı kelime oranı yüzde 10'u aşmıyor.²⁸ Öte yandan Şükrü Kurgan ise bu oranın yüzde 4 olduğunu kaydediyor.²⁹ Görüldüğü üzere *Kutadgu Bilig*'deki Türkçe berraklığını kaybetmemiş bir Türkçedir. Şu kadar var ki hemen 12. asırda Yükneklî Edip Ahmed'in manzum olarak kaleme aldığı *Atabetü'l-Hakayık*'ta ise Arapça, Türk diline öyle seri bir biçimde nüfuz ediyor ki bu oran hemen yüzde 20'lere çıkıyor.³⁰ Bu tesir yüzyıllar boyunca artarak devam edegelmiş ve nihayet 17. yüzyılda Nergisi (ö. 1044/1635) ve Veysi (ö. 1037/1628) gibi klasik edebiyat üstatlarının mensur yapıtlarında yüzde 90'lara ulaşmıştır.³¹ Bu vaziyet İslam'dan evvelki Türk edebiyatıyla mukayese edilince arada hakiki anlamda uçurum olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatının ilk yazılı kaynağı olan Göktürk Yazıtlarında yabancı dil oranının yüzde 1'i bile bulmadığı tespit edilmiştir.³² Bu dönemde kaleme alınan geçiş dönemi eserlerinden bir diğeri ise Araplara Türkçeyi öğretmek için Kaşgarlı Mahmud (ö. 472/1090) tarafından yazılan *Divan-ı Lügati't-Türk* adlı eser olup Türk irfanı ve uygarlık tarihi bakımından oldukça mühim bir eserdir. Takriben 7500 civarı kelime ihtiva eden bu eser 466/1074 senesinde yazılmış olup Abbasi halifelerinden Muktedî Biemrillah'a (ö. 487/1094) takdim edilmiştir.³³ 12. yüzyılda Ahmed Yesevi'nin (ö. 562/1166) Hakaniye lehçesiyle kaleme aldığı ve aruz yanında hece ölçüsünü de kullandığı *Divan-ı Hikmet*'i ise dil yönünden oldukça yalındır.³⁴ Yine bu asırda göze çarpan eserler arasında sade bir dille yazılan Kur'an tercümeleleri vardır. Dolayısıyla Türk edebiyatının İslam'dan sonraki ilk örneklerinin verildiği bu asırlarda dile Arapça unsurlar girmekle birlikte bu durum sınırlı düzeyde kalmış olup dil genel itibarıyla sadedir.

13. yüzyılda İslam dünyasına Türkler hâkim olmaya başlamış ve Selçuklu Devleti (1040-1308) çok geçmeden güçlü bir Türk-İslam devleti hâline gelmiştir. Daha Selçuklu Devleti'nin ilk yıllarında Selçuk'un oğlu Tuğrul Bey halife tarafından en büyük emir demek olan "Emirü'l-Ümera" sıfatıyla onurlandırılıp halifenin vekili ve tüm Müslümanların hamisi ünvanlarıyla yüceltilmiştir.³⁵ Böylece İslam sultanlığı ve hamiliğini üstlenen Selçuklu sultanları İslam

²⁶ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2014), 60.

²⁷ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 62.

²⁸ İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, 2/42.

²⁹ Şükrü Kurgan, "Divan-ı Lügati't-Türk Üzerine", *Türk Dili Dergisi* 27 (1972), 253; Turgut Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 145.

³⁰ Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet*, 146.

³¹ İsmail Habib Sevük, *Dil Davası* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1949), 10; Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet*, 146.

³² Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı* (Ankara: Engin Yayınevi, 2004), 126.

³³ Yılmaz vd., *Türk-İslam Edebiyatı*, 76-80.

³⁴ Yılmaz vd., *Türk-İslam Edebiyatı*, 40.

³⁵ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmed Atâ Bey (İstanbul: Üçdal Neşriyat, ts.), 43; Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Tarih-i Dinîsi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 133.

dünyasına karşı şiddetli taarruzlara geçen Bizans İmparatorluğunu durdurmak suretiyle İslam yurtlarının en çetin savunucuları olmuşlardır.³⁶ Selçuklular ordu ve saray dili olarak Türkçeyi kullanırken İslam medeniyetinin kuvvetli tesiri sebebiyle bilim ve sanat dili olarak Arapça ve Farsçayı tercih ettiler ve bu devirde Arapça ve Farsça millî dili tesiri altına almaya başladı.³⁷ Bilim ve edebiyat eserleri bu dillerde kaleme alındığı gibi resmî yazışmalarda da Türkçe bir türlü hâkim konuma gelemiyordu.³⁸ Böylelikle Selçuklularda edebiyat dilinin genelde Farsça ağırlıklı olduğu göze çarparken resmî dilin ilk anlardan itibaren yer yer Arapça yer yer de Farsça olarak devam ettiği gözükmemektedir.³⁹ Böyle olmakla beraber halkın kolaylıkla anlayacağı sade bir dille kaleme alınmış Türkçe Kur'an-ı Kerim ve hadis tercümelere ve günümüze dek gelmese de Seyid Battal Gazi hikâyeleri de mevcuttu.⁴⁰ Moğol baskınları Anadolu Selçuklularını zayıf düşürünce Karamanoğlu Mehmed (ö. 676/1277), beyliğini ilan ederek 1261 yılında Karamanoğullarının başına geçti ve çok geçmeden kuzeye doğru ilerleyerek Aksaray, Kayseri, Niğde ve Konya gibi şehirleri zapt etti. İran tarihçisi İbni Bibi'nin (ö. 684/1285) aktardığına göre bu zaman diliminde Mehmed Bey 13 Mayıs 1277'de itaat altına aldığı her yere "Bugünden sonra divanda, dergâhta, bargâhta, meydanda Türkçeden başka dil konuşulmayacaktır."⁴¹ şeklinde ferman gönderdi. Şu kadar var ki bu ayaklanma fazla geçmeden bastırılıp Konya'da eskisi gibi yine Farsça etkili oldu.⁴² Köprülü bunu zikrettikten sonra "bu olaydan sonra Türkçe devlet teşkilatında yavaş yavaş itibar kazanmaya başladı"⁴³ diye eklemiştir. Bu sırada Mevlana'nın (ö. 672/1273) *Mesnevi'si* ile *Divanı Kebir'i*; Sultan Veled'in (ö. 712/1312) *İbtidaname'si*; Şeyyad Hamza'nın (ö. 749/1348) *Yusuf-u Züleyha'sı* Hoca Dehhani'nin (ö. 752/1351) *Selçuklu Şehnamesi* önemlidir.⁴⁴ Selçuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü bu sırada divan şiiri Anadolu'da Hoca Dehhani ile başlamıştır.⁴⁵ Bu iddia Köprülü'ye ait olmakla beraber son zamanlardaki tetkiklere göre 1226'da dünyaya gelen Sultan Veled hariç Hoca Dehhani de Şeyyad Hamza da 13. yüzyıl ediplerinden değildir.⁴⁶ Mevlana'ya gelince onun 10-15 beyit Türkçe şiirleri dışında Türk dilinde yazılmış eseri olmayıp⁴⁷ şiirlerini genellikle Farsça bazen de Arapça olarak kaleme almıştır.⁴⁸ Hoca Dehhani'nin şiirlerinde göze çarpan derinliğe bakınca divan şiirinin bir hazırlık dönemi geçirdiği de dikkatlerden kaçmamaktadır. İşte bu hazırlık dönemi 13. asır olup klasik edebiyatın ilk nüvelerini verdiği yüzyıldır.⁴⁹ Dolayısıyla klasik Türk edebiyatı her ne kadar Hoca Dehhani ile başlatılamasa da Türkçe şiirleri de bulunan⁵⁰ ve hayatının çoğunu 13. yüzyılda geçiren divan şairi Sultan Veled dikkate alınarak 13. yüzyıldan başlatılabilir.

³⁶ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 1/175.

³⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 190.

³⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 190.

³⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 212, 334.

⁴⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 212.

⁴¹ بعدالایوم در دیوان و درگاه و بارگاه جز بزبان ترکی سخن نرانند Bk. Nasırüddin Hüseyin İbni Bibi, *Ahbar-ı Selaçika-ı Rum bihi İnzımanı Selçukname-i İbni Bibi* (Merkezi Tahkikat Rayane-i İsfahan, ts.), 711; Nasırüddin Hüseyin İbni Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*, çev. M. Nuri Gençosman (Ankara: Uzluk Basımevi, 1941), 294.

⁴² Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 335; Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 1*, 299.

⁴³ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 252.

⁴⁴ Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 194-198.

⁴⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 337; Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, 10.

⁴⁶ Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı" (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/389-427.

⁴⁷ Neşet Çağatay, "Mevlana'nın Yazı Dili Niçin Farsça'dır", *Belleten* 47/185 (1983), 38.

⁴⁸ Reşat Öngören, "Mevlana Celaleddin Rumi" (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/441-448.

⁴⁹ Akün, "Divan Edebiyatı", 9/389-427.

⁵⁰ Veyis Değirmençay, "Sultan Veled" (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 521-522.

14. yüzyıla gelindiğinde Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Anadolu'da beylikler dönemi başlamış ve bunlardan Osmanlı Beyliği zamanla diğerleri arasından sıvırılmıştır. Anadolu coğrafyasındaki bu Türk beyleri Arap ve Fars medeniyetine yabancı olunca Türkçeye daha fazla değer verip Türkçe eserlerin telif edilmesine önem vermişlerdir. Öte yandan bu devirde Arapça ve Farsçadan tercümelemler de yapılmıştır. Böylece beylerin millî dile yaptıkları bu teşvik Anadolu topraklarında sade dilin gelişmesine ve Arapça ve Farsçadan yapılan çevirilerin ağırlık kazanmasına sebep olmuştur.⁵¹ Türk dilinin sarayda itibar görmesi Kur'an-ı Kerim çevirilerinden tıbbi eserlere ve veterinerliğe kadar çok fazla sahada sade bir lisanla eserler verilmesini sağlamıştır.⁵² Bundan dolayı bu asır Türk edebiyatının kuvvetli bir biçimde gelişim gösterip Arapça ve Farsçaya üstün tutulduğu bir asırdır. Türk dilinin bu inkişafı şairler nezdinde de hüsnükabulle karşılanmış ve Türkçe, edebiyat ve ilim dili hâline gelmiştir. Buna rağmen yine de birtakım resmî yazışmalarda Farsça; şeri muamelelerde, kelimeler ve fıkıhla ilgili eserlerde, vakfiye ve kitabelerde Arapça; tasavvufla ilgili eserlerde ise hem Arapça hem de Farsça kullanılıyordu.⁵³ Dolayısıyla bu yüzyılda millî lisan dönüş Arapçanın Türkçeye etkisini sınırlı boyutlara indirgemıştır. Durum böyle olmakla beraber Türkçe, Arapça ve Farsçadan komple soyutlanmış gibi algılanmamalıdır. Zira kaleme alınan eserlerde, artık Türkçeleşmiş olup insanların kolaylıkla anlayabileceği Arapça ve Farsça sözcükler de elbette mevcuttu. Bu asır öte yandan divan edebiyatının kuruluş dönemi olma niteliği de göstermiştir.⁵⁴ Aşık Paşa'nın (ö. 733/1332) *Garipname*'si; Gülşehri'nin (ö. 717/1317) *Mantıku't-Tayr*'ı; Ahmedi'nin (ö. 815/1412) *İskendername*'si; Hoca Mesud'un *Ferhengname-i Sadi*'si ve *Süheylü Nevbahar*'ı; Kadı Burhaneddin'in (ö. 800/1398) *Divan*'ı; Kul Mesud'un *Kelile ve Dimne*'si ve bu dönemin önemli edebî mahsullerindedir.⁵⁵

15. asırda Emir Süleyman, I. Mehmed, şiirlerini Muradi takma adıyla kaleme alan II. Murad⁵⁶ ve Avni takma adıyla yazan Fatih gibi edebiyata ilgisi olan hükümdarlar Osmanlı Devleti'nin başına geçti. Bu hükümdarların ilim adamı ve sanatçıları himaye edip onları Türkçeye teşvik etmesi, eserlerin bu asırda yalnız bir dille telif edilmesinin en önemli sebebidir.⁵⁷ Tefsir, hadis, İslam hukuku, tıp, tarih, siyer, tasavvuf ve ahlaka dair alanlarda eserler ve hikâyeler Türkçeye çevrilirken hep sade bir lisan kullanılmıştır.⁵⁸ Bu asrın yalnız bir lisanla eserlerini telif eden müellifleri arasında Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451), Süleyman Çelebi (ö. 825/1422), Nesimi (ö. 820/1417) ve Ruşeni (ö. 892/1487) göze çarpmaktadır. Vakfiyeler ve Fatih'in yazdırmış olduğu kanunnameler gibi resmî işlemlere ait muameleler de resmî dilin bu dönemde sade bir Türkçe olduğunu bize gösteriyor.⁵⁹ Yine Balıkesirli Devletioğlu Yusuf (ö. 828/1424) 828/1424'te kaleme aldığı bir eserinde medrese eğitimlerinin Türkçe olduğunu ifade etmektedir. Bütün bunlar bize gösteriyor ki bu devirde Türkçe resmî devlet dili olduğu gibi aynı zamanda ilim ve edebiyat dilidir.⁶⁰ Ancak millî dile olan bu teveccüh ve dilde sadelik eğilimi yalnızca bu asrın yarısına kadar sürebilmiştir.

⁵¹ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 339.

⁵² Mustafa Özkan, "Klasik Edebiyat Döneminde Dil Sorunu", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu* (Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2006), 56.

⁵³ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 352.

⁵⁴ Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, 205.

⁵⁵ Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, 203-213.

⁵⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 356.

⁵⁷ Özkan, "Klasik Edebiyat Döneminde Dil Sorunu", 56-57.

⁵⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 359.

⁵⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 354.

⁶⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 354.

İstanbul'un fethinin akabinde siyasi birliğin elde edilmesi ve devletin hudutlarının genişlemesi sebebiyle Türk dili artık bir imparatorluk lisanı hâline gelmiş ve en kıymetli mahsullerini vermeye başlamıştır.⁶¹ Devletin beylikten imparatorluğa doğru geçişi sonrasında Irak, İran, Horasan ve Azerbaycan havalisindeki şair ve bilim adamları Osmanlı saraylarına akın etmişler ve burada oldukça itibar görmüşlerdir.⁶² Değişik yerlerden gelen bilim adamı ve sanatçıların Osmanlı saraylarında hürmet görmeleri, bunun yanı sıra edebî anlayışta Fars modelinin esas alınması gitgide Arapça ve Farsçaya ilgiyi çoğaltmıştır.⁶³ Bu ilginin artmasında ayrıca Türkçenin aruz kalıplarına uygun olmaması sebebiyle yabancı şairlerden geri kalınması ve bu durumun da Türk şairlerini aruza rahatça uyan Arapça ve Farsça kelimeleri daha sık kullanmaya sevk etmesi önemli bir faktördür. Bu sebeple bu asırda sade dil anlayışı artık yavaş yavaş yerini ağır bir dile terk etmeye koyuldu ve Türk dili, Arap ve Fars dilinin tesiri altına girmeye başladı. O derece ki zamanla Fars edebiyatının neredeyse bütün mazmunları kullanılır oldu.⁶⁴ Böylelikle 13. asırda kıvılcım olarak görünen divan edebiyatı 15. asrın ikinci yarısından itibaren klasikleşme yönünde büyük bir ilerleme kaydetti.⁶⁵ Bu yoğun tesir hem söz dizimine hem de Arap ve Fars dillerine özgü birtakım dil kurallarının Türk diline geçmesine sebep oldu. 15. yüzyılda bu etki kısa zamanda çok ciddi boyutlara ulaşınca Çağatay edebiyatının en mühim temsilcilerinden olan Ali Şir Nevai (ö. 906/1501) buna tepki göstermek amacıyla Türk dilinin Farsçadan daha üstün olduğunu ispat etmek için *Muhakemetü'l-Lügatayn* isimli bir eser yazdı. Etkiyeye tepki olarak kaleme alınan bu eserde dahi incelemeler neticesinde yabancı sözcük oranı yüzde 46 olarak tespit edilmiştir.⁶⁶ 15. asra dek "Eski Anadolu Türkçesi" adı verilen bu batı Türkçesine bu dönemden sonra "Osmanlı Türkçesi" denilmiştir.⁶⁷

16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme dönemi olup en görkemli günleridir. Bu asrın hükümdarları da 15. yüzyılda olduğu gibi kendilerinin âlim ve şair olması sebebiyle sanat, bilim ve edebiyatı oldukça önemseyip şair ve bilim adamlarını gözettiler ve devlet hazinesinden onlara maaş bağladılar.⁶⁸ Bu vaziyet özellikle şiir ve edebiyatın gelişimine büyük katkı sağladı. Bu dönemde Anadolu topraklarında Baki (ö. 1008/1600), Zati (ö. 953/1546), Fuzuli (ö. 963/1556), Hayali (ö. 964/1557) gibi hem asrının hem de tüm zamanların en değerli şairleri boy göstermiştir. Zamanının modasını yakından takip eden bu edipler şiirin ahengine uymayan sözcükleri terk ederek onun yerine aruz veznine daha rahat uyum sağlayan Arapça ve Farsça sözcükleri kullanmaya devam ettiler.⁶⁹ Daha da ötesi eserlerini bu dillerle kaleme almayı ayrı bir hüner saydılar. Bundan dolayı bir önceki yüzyılda boy gösteren Arapça ve Farsça tesiri bu yüzyılda şiirde iyice belirginleşmiş ve bu durum düz yazıyla kaleme alınan bazı eserlerde lisanı ciddi manada anlaşılabilirliğe sevk etmiştir.⁷⁰ Öte yandan Arap ve Fars dilinden yeni unsurların Türkçeye geçmesi ve söz sanatlarına yoğun bir şekilde başvurulması⁷¹ dili büsbütün ağırlaştırarak süslü bir görünüm kazandırmıştır. Böylece bu dönemde Türk dili, klasik edebiyatı bakımından bir yandan yakın

⁶¹ Özkan, "Klasik Edebiyat Döneminde Dil Sorunu", 57.

⁶² Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 375.

⁶³ Özkan, "Klasik Edebiyat Döneminde Dil Sorunu", 57.

⁶⁴ Özkan, "Klasik Edebiyat Döneminde Dil Sorunu", 57.

⁶⁵ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 105.

⁶⁶ İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, 2/111.

⁶⁷ Ahmet Bican Ercilasun, *Dilde Birlik Makaleleri* (İstanbul: Cönk Yayınları, 1984), 37-38.

⁶⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 379.

⁶⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 382.

⁷⁰ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 153.

⁷¹ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 382.

doğunun ve İslam âleminin en gelişmiş kültür dili konumuna yükselirken⁷² diğer yandan tabii ahengini yitirerek güzel lakin suni bir dil durumuna gelmiştir.⁷³ Klasik edebiyat böylelikle eda ve ahenk yönüyle zarafet ve derinlik kazanarak en ihtişamlı devresine girmiş, şiirsellik yönüyle Arap ve Fars diliyle rekabet edecek kıvamı yakalamış hatta yer yer onlardan daha güzel edebî ürünler vermeye başlamıştır.⁷⁴ Öyle ki Türk şairler kendi millî anlayışlarını İslamiyet’le yoğurarak şiire kendine has bir şekil kazandırmışlar, Fars şairlerinden farklı bir tarz vücuda getirmişlerdir.⁷⁵ Bu asrın dilini nazım biçimleri bağlamında ele aldığımızda ise gazel ve mesnevi dilinin kasideye göre daha sade olduğu dikkat çekmektedir. Zira kaside nazım biçiminde beğenilme telaşı ön plana çıktığından çoğunlukla dili daha ağırdır.⁷⁶ 15. yüzyıldan itibaren dilde hissedilen Arapça ve Farsçanın bu yoğun etkisi tabii olarak bir tepkiyi de yanında getirmiştir. Bu duruma hemen o asırda Aydınlı Visali tepki göstermiş, Türkçeyi savunmak ve Türkçe sözcüklerle de aruz ölçüsünde şiir kaleme alınabileceğini göstermek maksadıyla şiirler yazmıştır. Ne var ki bunlar bize kadar ulaşamamıştır. Türki Basit adı verilen bu millî lisana dönüş arzusu 16. asırda Edirneli Nazmi (ö. 967/1559) ve Mahremi (ö. 942/1535) tarafından savunulmuş, ayrıca Mahremi’nin, ifade ve teşbihleri komple Türkçe sözcüklerden meydana gelen ve hiç Arapça ve Farsça sözcük içermeyen *Basitname* isimli bir eserinin olduğu iddia edilmiştir. Ancak bu eser de maalesef bugüne ulaşamamıştır.⁷⁷ Fuad Köprülü, Mahremi’nin millî dil ve edebiyatın önemli temsilcilerinden olduğunu dile getirmiştir.⁷⁸ Bu asırda Türki Basit akımının en önemli temsilcisi Edirneli Nazmi’dir.⁷⁹ Ancak bu millî lisana dönüş hareketi kişisel gayretlerden ibaret kalmış ve şairler yanında pek revaç bulmadığından başarılı olamamıştır.

17. yüzyılda Osmanlı’nın baş döndürücü günleri geride kalmış, devlet bünyesinde ayaklanmalar, ekonomik zayıflık, idari zafiyet ve istikrarsızlık ve benzeri nedenlerle artık duraklama devrine girilmiştir. Bu dönem 1579’da Sokullu Mehmed Paşa’nın katledilmesiyle başlar ve ilk toprak kaybı olarak tarihe geçen Karlofça Antlaşmasının yapıldığı 1699 yılına kadar sürer. Edebiyat tarihçileri “bir milletin yönetimi, içtimai ve medeni hayatı gelişmiş ve ileride olduğu müddetçe o milletin edebiyat ve sanat dünyası da ileride olur” der.⁸⁰ Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nda bunun bir karşılığı olmayıp görülen tüm menfi gelişmelere rağmen edebî hayat olumsuz yönde etkilenmemiş aksine edebî mahsuller çeşitlenip eserler artarak devam edegelmiş ve bu asır Türk edebiyatının en velut devri olmuştur.⁸¹ Bu devirde edebî anlamda sarsılmamanın en temel nedeni o ana dek edebiyat sahasında atılan temellerin derinliğidir.⁸² Klasik şiir incelik, teknik ve ahenk açısından iyice olgunlaşarak güzellik kazanmıştır.⁸³ Bu dönemde boy gösteren

⁷² Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1934), 13.

⁷³ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 383.

⁷⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, 13; Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 138.

⁷⁵ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 152.

⁷⁶ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 153.

⁷⁷ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 1*, 622.

⁷⁸ Mehmed Fuad Köprülü, “Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Edirneli Nazmi”, *Hayat Mecmuası* 107 (1928), 42-44; Mustafa Özkan, “Edirneli Nazmi ve Türk-i Basit Hareketi”, *İlmi Araştırmalar* 5 (1997), 232-246.

⁷⁹ Özkan, “Edirneli Nazmi ve Türk-i Basit Hareketi”.

⁸⁰ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1983), 649.

⁸¹ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 178.

⁸² Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 649.

⁸³ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 651.

birbirinden tamamen farklı bazı edebî üsluplar dikkat çekmektedir.⁸⁴ Bunlardan biri önceki asırların devamı şeklinde olan klasik şiir tarzıdır. Klasik Türk şiiri, üzerinde yürüdüğü yolunu düzenli bir şekilde ve zenginleşerek sürdürmüştür.⁸⁵ Nesir bakımından düşünüldüğünde de önceki asra nispeten daha süslü bir dil hâkim olmuş, Nergisi ve Veysi gibi edebiyatçılar nesir türünün en mühim temsilcileri olmuşlardır.⁸⁶ Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bunların eserlerinde görülen yabancı dil seviyesi yüzde 90'lara varmıştır. Nesirde vaziyet böyleyken nazımda şairler iddialıdır ve artık Fars şiirine önceki kadar kıymet vermediklerini,⁸⁷ daha da ötesi gazel ve kasidede onları geçtiklerini, mesnevi biçiminde ise yepyeni bir yolda yürümeye koyulduklarını ifade etmektedirler.⁸⁸ Edipler genel olarak önceki asırda yetişmiş Fuzuli ve Baki gibi kendi klasik şairlerini model almaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra Nefî (ö. 1044/1635), Nabi (ö. 1124/1712) ve Naili (ö. 1077/1666) gibi Fars şiirine arada bir göz atan edipler de yok değildir.⁸⁹ Bu asrın klasik şairleri içinde Neşati (ö. 1085/1674), Şeyhülislam Yahya (ö. 1053/1644) ve Naili gazelde; Nefî ise kasidede dikkat çekmektedir.⁹⁰ Bu asırda görülen ikinci üslup ise mahallileşmedir. Yazılan gazel ve kasidelere bakıldığında ciddi manada yerli ve millî hayatı yansıtan şiirler göze çarpmaktadır.⁹¹ Şiirde artık belirgin bir şekilde teknik olgunluğa erişildiğinden aruzu sade bir lisan kullanarak da Türkçeye uygulayabilme kudretine sahip olmuşlardır. Ayrıca bu asrın en gözde şairlerinden olan Nabi'den itibaren Arap ve Fars dilinin baskın etkisine karşı bir reaksiyon gösterilmeye başlanması⁹² dilde sadeleşme meylinin tekrar baş gösterdiğinin en açık tezahürüdür. Bu edipler yazdıkları şiirlerinde halk söyleyişleri, Türkçe sözcük ve deyimlerle dili son derece millî kimliğine büründürerek işlemeye çalışmışlardır.⁹³ Bu asrın edebiyatçılarındaki görülen bir diğer üslup ise Sebki-Hindi üslubudur. Bu tarz, ilk olarak İran edebî sahasında baş göstermiş, artan baskılar nedeniyle İran'da tutunamayıp Hindistan'a giden şairler vasıtasıyla orada iyice işlenmiş ve 17. asırda Türk edebiyatında da görülmeye başlamıştır. Bu edebî akımda akıldan ziyade hayal gücüne önem verilir ve mana derinliğini öne çıkaran bir anlatım dikkat çeker. Bu akımın bazı özelliklerini sıralayacak olursak söz sanatlarından uzak durulan, özlü ifadeye önem verilen, tasavvufî mevzular işlenen bir tarz olup Arapça ve Farsçadan oluşan çok terkipli bir lisan kullanımına önem verilir.⁹⁴ Türk edebiyatında bu akımın ilk izleri Naili'nin eserlerinde görülürken bu akımın en kuvvetli temsilcileri olarak Nedim (ö. 1143/1730) ve Neşati karşımıza çıkmaktadır. Son üslup ise hikemi tarzıdır. Bu tarzın didaktik bir yönü olup düşünceye dayalı hikmetli söz söylemeye denir. En önemli temsilcisi Nabi'dir.⁹⁵ Türk edebiyatının bu asrı görüldüğü gibi kompleks bir yapıya sahip olduğundan Arap ve Fars dilinin tesiri bazı ediplerde yoğun bir biçimde kendisini hissettiren bazılarındaki ise bu etki sınırlı seviyede kalmıştır.

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun birtakım sıkıntı ve karmaşalar içinde bocaladığı gerileme dönemidir. Bu dönem ilk toprak kaybedilmeye başlanılan Karlofça Antlaşmasının imzalandığı

⁸⁴ Ahmet Mermer vd., *Eski Türk Edebiyatına Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), 530.

⁸⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, 294.

⁸⁶ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 179.

⁸⁷ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 651.

⁸⁸ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 179.

⁸⁹ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 651.

⁹⁰ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 178.

⁹¹ Köprülü, *Türk Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, 294.

⁹² Köprülü, *Türk Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, 294.

⁹³ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 651.

⁹⁴ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 180-181; Mermer vd., *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, 530-531.

⁹⁵ Mermer vd., *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, 531.

1699'da başlar. 1703'te tahta geçen III. Ahmed, bu antlaşmayla kaybedilen toprakları yeniden elde etmek niyetindedir. Osmanlı'nın Ruslarla 1711'de yaptığı Prut Savaşı'nı kazanması ciddi bir özgüven getirir ve bunun ardından Venedik üzerine sefere çıkılarak Mora fethedilir. Mora fethedilir ancak bu hareketle yapılan antlaşma da ihlal edilmiş olur. Bu fırsatı değerlendiren Avusturya Osmanlı'ya karşı savaş açıp 1715'te yenilgiye uğratar ve 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalanır. Bu mağlubiyet Osmanlı'yı bir zihniyet değişimine sürükler ve bundan sonra barışçı bir politika izlenmeye başlanır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde batı tekrar toparlanmanın adresi olarak görülmeye başlanır. Lale Devri denilen dönem bu asırda ortaya çıkmış olup 1718 yılında Pasarofça Antlaşmasıyla başlar ve 1730 yılında Patrona Halil Ayaklanmasıyla son bulur. Bu asır Osmanlı'da ilk matbaa, devamlı elçilikler, ve Nizam-ı Cedit gibi askeri sahada reformların baş gösterdiği ve Osmanlı Devleti'nde batının etkisinin yavaş yavaş fark edildiği bir dönemdir.⁹⁶ Bu yüzyılda şiir ve sanata düşkün iki mühim padişah vardır ki biri bu asrın başında tahta geçen III. Ahmed, diğeri ise asrın sonunda gelen III. Selim'dir.⁹⁷ Bu dönemde de birçok olumsuzluklar yaşanmış ancak buna rağmen idarenin sanat ve sanatçıya düşkünlüğü sebebiyle ve geçmişten gelen güçlü temeller sayesinde bu olumsuz hava verimlilik anlamında edebî dünyaya yansımamış, edebiyat ve bilim gelişmeye devam etmiştir.⁹⁸ Şair sayısı yönüyle klasik edebiyatın en zengin devri görülmüş ve yapılan tetkiklere göre bu yüzyılda 1322 şair yetişmiştir.⁹⁹ Şairler eski edebiyat üstatlarının izinde yürümüşler, gazelde Nabi'yi; kasidede ise Nefiyi; model almışlardır.¹⁰⁰ Bu dönemin dikkat çeken en önemli özelliği mahallileşme cereyanıdır ki halk etkisinde gelişen bir akım olup lisanın millileşmesi anlamında mühim bir harekettir.¹⁰¹ Aslında bu hareket 16. asırda halk söyleyişleriyle zaten başlamış bulunmaktaydı. 17. yüzyılda ise Sabit (ö. 1124/1712), Nabi ve Şeyhülislam Yahya ile kısık bir ses biçiminde varlığını sürdürmüş, 18. yüzyıla gelindiğinde de Nedim ile en zirve günlerini yakalamıştır.¹⁰² Hatta klasik şiirin Necati (ö. 914/1509), Baki, Fuzuli ve Ahmed Paşa (ö. 902/1497) gibi önemli temsilcilerinde dahi yer yer halk söyleyişine yanan terennümler sezilmektedir.¹⁰³ Mahalli mevzuların ve gündelik hayatın edebî dünyaya dâhil olmasıyla klasik edebiyat halk zevkine yaklaşmıştır.¹⁰⁴ Tamamen Türk edebiyatına mahsus bir nazım biçimi olan Şarkı, klasik edebiyatın bir nazım biçimi olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵ Şarkı nazım biçimine yoğun ilgi gösterilmiş hatta Nedim sade bir lisanla şarkılar ve şuh gazeller söylemiştir. Yine Nedim ile Şeyh Galip (ö. 1213/1799), halk edebiyatı nazım biçimi olup hece vezni ve dörtlüklerle kaleme alınan Türkü nazım şekliyle şiirler yazmışlardır.¹⁰⁶ Bu asırda şarkı öyle rağbet bulmuştur ki gazelle rekabet edecek duruma gelmiş, yabancı dil etkisi azalmış, içinde bulunulan hayatın manzumelerini söylemek adına ciddi atılımlar yapılmıştır. Düz yazıda ise biraz sadeleşme meylli hissedilse de bir önceki asrın ağır dili komple bırakılamamıştır.¹⁰⁷ Netice olarak bu yüzyılda

⁹⁶ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 204-205 (muhtasaran).

⁹⁷ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 747.

⁹⁸ Mermer vd., *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, 544-545.

⁹⁹ Mermer vd., *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, 545.

¹⁰⁰ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 205-207.

¹⁰¹ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 745.

¹⁰² Özkan, "Klasik Edebiyat Döneminde Dil Sorunu", 59.

¹⁰³ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 745.

¹⁰⁴ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 206.

¹⁰⁵ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 746.

¹⁰⁶ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 746; Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 205-207.

¹⁰⁷ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 746.

mahallileşme cereyanı çok yoğun bir biçimde hissedildiğinden Arap dilinin Türk diline etkisi kırılmaya başlamıştır.

19. yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğu çöküş dönemine girmiş bunu durdurmaya yönelik çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Bu sebeple batıyla olan ilişkiler daha yoğun bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Batı ile kurulan münasebetler ilk başta ordu sahasında gerçekleştirilmiş olup 1826 yılında II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine Avrupai tarzda oluşturulmuş Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin kurulmasıyla başlamıştır. Batılılaşma yolunda en ciddi adım ise 1839 yılında Tanzimat'ın ilanıyla başlamış, bunu 1876 yılında kanun ve yönetim sahasında bir değişim mahiyetinde olan Meşrutiyet'in ilanı izlemiştir. Fransız Devriminin ortaya çıkardığı milliyetçilik duyguları, içerisinde çok fazla etnik unsur bulunduran Osmanlı Devleti'nde de süratli bir şekilde yayılmaya başlamış ve devletin toprak bütünlüğünü tehdit eder bir duruma gelmiştir. Özetle bu dönemde Osmanlı diğer zamanlardan daha ciddi bir çözülme sürecine girmiş durumdadır. Bu radikal yenilikler edebî sahada da hissedilmeye başlamış, edebî türlerden içeriğe kadar birçok yönden kendini göstermiştir. Bütün bunlarla beraber edebiyat tamamen eskisinden kopmuş bir vaziyette de değildir. Özellikle şiirde mazinin izleri unutulmamış bu sebeple yeniyle eski arasında önemli bir değişim olmamıştır. Bundan ötürü dil, vezin ve nazım biçimleri aynıdır. Bu dönemde İlhami takma adıyla şiirler yazan III. Selim dışında padişahlar arasında şiire ilgi duyan olmamıştır. Klasik şiir bu dönemin ilk yarısında daha baskın durumda iken¹⁰⁸ ikinci yarısından sonra önceki kuvvetini yitirmiş ve edipler önceki asırda Nedim'le başlayan mahallileşme cereyanının tesiriyle eserlerini vermeye başlamışlardır. Bundan ötürü şiirlerin duygu yoğunluğu azdır. Klasik şiirin eski gücünü kaybettiğini gören bazı edebiyatçılar onu tekrar ihtişamlı günlerine döndürmek için 1861 yılında *Encümen-i Şuara* isiminde bir cemiyet kurmuşlardır. Bu asırda en az tercih edilen nazım biçimi mesnevi iken en sevilen nazım biçimi Şarkı, terkibi-i bend ve terci-i bendlerdir.¹⁰⁹ Mahallileşme akımı klasik edebiyatı iyiden iyiye etkilediğinden dil, önceki devirlere göre oldukça sade; şiir ise nazım tekniği bakımından olgun bir seviyededir.¹¹⁰ Tanzimat'ın ilan edilmesi Türk edebiyatına Avrupai bir çehre kazandırmakla birlikte tamamen eskisinden koparmamıştır.¹¹¹ Tanzimat Dönemi Edebiyatı kendi içinde ikiye ayrılmış Namık Kemal-Şinasi-Ziya Paşa mektebinin oluşturduğu ilk dönem Tanzimat Edebiyatı, Fransız Edebiyatının etkisi altındadır ve vatan, milliyetçilik ve özgürlük gibi o dönemi yakinen alakadar eden fikirler yalın bir dille terennüm edilmiş ve halk için edebiyat anlayışı gözetilmiştir. Edebî sahada tenkit, gazete, tiyatro ve roman gibi yeni türler baş göstermeye başlamıştır.¹¹² Sezai-Ekrem-Hamid üçlüsünün oluşturduğu edebî mektep ise ikinci devir Tanzimatçıları meydana getirir ve bu edebiyatçılarda sanat sanat içindir anlayışı hâkimdir.¹¹³ Bu yüzyılın bitimine doğru meydana çıkan bir diğer edebiyat cemiyeti ise Servet-i Fünun dergisi etrafında bir araya gelen ediplerdir. Servet-i Fünun dönemi fazla uzun olmamakla birlikte ciddi bir Fransız Edebiyatı eğilimi görülür ve bunlar da sanat için sanat anlayışına bağlıdırlar. Bu edebiyatçıların dili ağır ve mübalağalı olup süslü tamlamalara özen göstermişler, işitilmemiş kalıplarla şiir yazmakta adeta yarışmışlar, Arap ve Fars dilinen aldıkları telaffuzu hoş kelimeleri ilk kez kullanmışlardır.¹¹⁴ Bu akım çok uzun sürmemiş açılan bir

¹⁰⁸ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi* 2, 829.

¹⁰⁹ Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 229-232.

¹¹⁰ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi* 2, 830.

¹¹¹ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi* 2, 829.

¹¹² Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi* 2, 859.

¹¹³ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi* 2, 915.

¹¹⁴ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi* 2, 1017.

davayla 1901’de kapatılmış ancak çok geçmeden yine mahkeme kararıyla aynı sene tekrar açılmış olup yayıma başlamıştır. Lakin artık edebî bir dergi olmaktan çıkmıştır.¹¹⁵ Bu dönemde görülen bir başka akım ise milliyetçilik hareketidir. Tanzimat Fermanıyla başlayan batılılaşma temayülü hemen bir tepki olarak milliyetçilik ruhunu doğurmuş ve verilen eserlerde milliyetçilik duyguları dile getirilmeye başlanmıştır.¹¹⁶ Genel hatlarıyla değindiğimiz bu yüzyılda görülen batılılaşma ve mahallileşme temayülü Arap edebiyatının tesirini ciddi oranda azaltmıştır.

20. yüzyıla gelindiğinde ise 1908 yılında II. Abdülhamid Han tarafından II. Meşrutiyet ilan edilmiş bir sene sonra da o devrin bazı edebiyatçıları tarafından edebî bir hareket olarak Fecr-i Ati toplantısı yapılmıştır. Bu topluluk hakiki anlamda bir edebiyat ekolü hâline gelememiş ateşli bazı toplantılardan öteye gidememiştir. Bunlar eserlerini Servet-i Fünun lisanıyla yazmışlar ve bu akımın devamı olmaktan öte gidememişlerdir.¹¹⁷ Fecr-i Ati topluluğu 1909 yılında kurulmuş 1912 yılında dağılmıştır. Cumhuriyetin 1923 yılında ilan edilmesiyle beraber Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı başlamış olup günümüze dek devam edegelmiş ve bu dönemde genel olarak sade bir dil tercih edilmiştir.

Günümüze gelindiğinde Türk Dil Kurumu’nun yayınladığı *Güncel Türkçe Sözlük*’e göre Arap dilinden Türkiye Türkçesine geçen kelime adedi 6463 olup bu adet Türkçeye öteki dillerden geçen kelime sayısı yönünden en yüksek rakamdır.¹¹⁸ Bununla beraber Arap dilinin Türk diline tesiri derecesinde olmasa da Türk dili de Arap diline tesir etmiş olup bilhassa Arap dünyasının Osmanlı Devleti’nin egemenliğine girdiği devirde Türk dili kendi söz varlığına ait pek çok sözcüğü Arap diline kazandırmıştır.¹¹⁹ Ordu ve yönetime dair kavramlar, giyim-kuşam, gıda ve Türk mutfağına ait pek çok yemek ismi ve bazı meslek adları Türk dilinden Arap diline intikal eden sözcüklerin yoğunlaştığı bazı sahalardır.¹²⁰

SONUÇ

Türkler, Talas Savaşı’nda Araplarla omuz omuza verip ortak düşman olarak gördükleri Çin’e karşı güç birliği yapmakla ileride tarihî kaderini değiştirecek önemli bir adım atmış oldular. Başlangıçta şiddetli mücadeleler şeklinde gelişen Türk-Arap münasebetleri Talas Savaşı’ndan sonra Abbasilerin izlediği ılımlı politikanın da etkisiyle iki asır içinde büyük bir din değişimi şeklinde sonuçlandı. 12. yüzyıla gelindiğinde Orta Asya’da tek hâkim din İslamiyet olmuştu. İslam dini, Türk milletinin kültürünü ciddi boyutlarda etkileyerek önemli değişiklikler vücuda getirmiştir. Kültür aktarımında en aktif rolü dil üstlendiğinden İslamlaşmayla birlikte zamanla Türkçeye Arap dilinden birçok unsur dâhil olmuştur. Türk dili, Türk milletinin hemen hemen hepsinin Müslüman olduğu 11 ve 12. yüzyıllarda önceden olduğu gibi külfetsiz ve sade bir yapıya sahiptir ve bu dönemde Arap dilinden etkilenme sınırlı boyutlarda kalmıştır. 13. yüzyıl Selçuklular Döneminde ise ilmî ve edebî eserler Arap ve Fars dilleriyle yazılmaya başlanmıştır. Genel olarak bu yüzyılda millî dil hâkim duruma gelememiş ve Arapçanın etkisi yoğun bir şekilde hissedilmiştir. 14. yüzyıl Anadolu beylikleri döneminde Arap ve Fars dillerine yabancı olan Türk beyleri Türk diline oldukça

¹¹⁵ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 1058.

¹¹⁶ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 1066.

¹¹⁷ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, 1093.

¹¹⁸ Halit Dursunoğlu, “Türkiye Türkçesindeki Arapça Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ses Olayları”, *Turkish Studies* 9/9 (2014), 146.

¹¹⁹ Nur Özbek - Abdullah Hacıbekiroğlu, “Irak Arapçasına Geçen ve Anlam Kaymasına Uğrayan Bazı Türkçe Kelimeler”, *Journal of Analytic Divinity* 4/1 (Haziran 2020), 169.

¹²⁰ Bedrettin Ayaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994), 142; Günay Karaağaç, *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 125.

ehemmiyet verdiler ve bu durum o dönemin eserlerine yansiyarak Türkçe ehemmiyet kazandı. Böylelikle Arapçanın ciddi boyutlarda bir etkisi bu asırda görülmedi. 15. yüzyıla gelindiğinde bu asrın ilk yarısı bir önceki asırdan farksız olup Türk dili ehemmiyetini korumaya devam etmiş ve ilim ve edebiyat dili hâline gelmiştir. İkinci yarısı ise Fatih'in İstanbul'u fethetmesiyle dil artık imparatorluk dili hâline gelmiş ve en önemli ürünlerini vermeye başlamıştır. Bu dönemde Irak, İran, Horasan ve Azerbaycan'dan birçok şair ve ilim adamı Osmanlı'nın merkezi olan İstanbul'a gelerek burada çok itibar görmüşlerdir. Ayrıca bu devirde edebiyatta Farisi modelin esas alınması ve Türkçe kelimelerin aruz kalıbına tam uyum sağlamaması Arap ve Fars dillerine olan ilgiyi artırmıştır. 16. yüzyılda Baki ve Fuzuli gibi tüm asırların en önemli divan şairleri yetişmiş olup zamanın modasını yakinen takip etmişler, şiirin ahengine uymayan kelimeleri terk ederek Arapça ve Farsça sözcüklere ağırlık vermişlerdir. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti duraklama devrine girmiş ancak buna rağmen edebî anlamda bir duraklama görülmemiş bilakis Türk edebiyatı en verimli ürünlerini vermiştir. Klasik şiir teknik ve ahenk bakımından iyice olgunlaşmış nesirde ise dil oldukça süslü bir hal almıştır. Ayrıca mahallileşmenin ilk nüveleri bu asırda görülmeye başladığından şiirde bir kısım sadeleşme meyli de dikkatlerden kaçmamaktadır. Osmanlı'nın gerileme dönemi olan 18. yüzyıla gelindiğinde edebiyat yine gelişimini sürdürmeye devam etmiş ve bu asır şair kadrosu bakımından klasik edebiyatın en zengin dönemini oluşturmuştur. En güçlü sesini Nedim ile bulan mahallileşme akımı bu dönemde zirve günlerini görmüştür. Halk söyleyişleri ve lisanın millileşmesi sebebiyle klasik edebiyat halk zevkine yaklaşmış ve Arap dilinin tesiri kırılmaya başlamıştır. 19. yüzyılda batıyla ilişkiler yoğunlaşmış, bu yolda en ciddi adım Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile atılmıştır. Özellikle asrın ikinci yarısından itibaren önceki yüzyılda baş gösteren mahallileşme cereyanı etkili olmuş, bu yüzden şiirdeki duygu yoğunluğu azalmış ve dil önceki asırlara göre oldukça sade bir hal almıştır. Namık Kemal-Ziya Paşa-Şinasi mektebinde halk için edebiyat anlayışı hâkim olduğundan dil olabildiğince yalın iken, Sezai-Ekrem-Hamid mektebinde sanat için sanat anlayışı tercih edilmiş ve dil biraz daha süslü bir görünüm arz etmiştir. Aynı şekilde Servet-i Fünun Edebiyatında da ağır ve mübalağalı bir dil anlayışı göze çarpmaktadır. 20. yüzyılda ise birkaç ateşli toplantıdan öte gidemeyen Fecr-i Ati topluluğu görülmektedir ve bunlar Servet-i Fünun dilini benimsemişlerdir. 1923'te cumhuriyetin ilanı ile birlikte Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı devresine girilmiş ve bu dönemde sade bir dil hâkim olmuştur. TDK'nin yayınladığı sözlüğe göre Arapçadan Türkçeye 6463 kelime geçmiş olup bu adet Türk dilindeki yabancı sözcük adedi bakımından en yüksek rakam olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. "Arap ve Türk Edebiyatında Dini Edebiyatın Müsterekleri". *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*. 271-280. İstanbul: Sütun Yayınları, 2012.
- Akpınar, T. *Türk Tarihinde İslamiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Aksan, D. *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi, 2004.
- Akün, Ö. F. "Divan Edebiyatı". 9/389-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aytaç, B. *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.

- Banarlı, N. S. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Banarlı, N. S. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Başçetin, M. Y. “İslamiyet’in Türk Şiirine Tesiri”. *Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 332-348. Amman: Yunus Emre Enstitüsü, 2014.
- Çağatay, N. “Mevlana’nın Yazı Dili Niçin Farsça’dır”. *Belleten* 47/185 (1983).
- Değirmençay, V. “Sultan Veled”. 521-522. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dursunoğlu, H. “Türkiye Türkçesindeki Arapça Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ses Olayları”. *Turkish Studies* 9/9 (2014), 145-155.
- Ercilasun, A. B. *Dilde Birlik Makaleleri*. İstanbul: Cönk Yayınları, 1984.
- Hammer, J. V. *Büyük Osmanlı Tarihi*. çev. Mehmed Atâ Bey. İstanbul: Üçdal Neşriyat, ts.
- İbni Bibi, Nasırüddin Hüseyin. *Ahbar-ı Selaçika-ı Rum bihî İnzimamı Selçukname-i İbni Bibi*. Merkezi Tahkikat Rayane-i İsfahan, ts.
- İbni Bibi, Nasırüddin Hüseyin. *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi*. çev. M. Nuri Gençosman. Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.
- İbnü’l-Esir, İzzeddin. *el-Kâmil fi’t-Tarih*. Beyrut: Darü’l-Kitabi’l-Arabi, 1997.
- İnan, A. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- İsen, M. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, Genişletilmiş 5.baskı : Ekim 2009., 2009.
- Karaağaç, G. *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Köprülü, M. F. “Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Edirneli Nazmi”. *Hayat Mecmuası* 107 (1928), 42-44.
- Köprülü, M. F.. *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1934.
- Köprülü, M. F. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- Köprülü, M. F. *Türk Tarih-i Dinîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Kurgan, Ş. “Divan-ı Lügati’t-Türk Üzerine”. *Türk Dili Dergisi* 27 (1972).
- Lewis, B. *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*. çev. Nihal Öno. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1975.

- Mengi, M. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 11. Basım, 2005.
- Mermer, A vd. *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2018.
- Öngören, R. “Mevlana Celaleddan Rumi”. 29/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özaydın, A. “Türk”. C. 41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özbek, N. - Hacıbekiroğlu, A. “Irak Arapçasına Geçen ve Anlam Kaymasına Uğrayan Bazı Türkçe Kelimeler”. *Journal of Analytic Divinity* 4/1 (Haziran 2020), 167-182.
- Özkan, M. “Edirneli Nazmi ve Türk-i Basit Hareketi”. *İlmi Araştırmalar* 5 (1997), 232-246.
- Özkan, M. “Klasik Edebiyat Döneminde Dil Sorunu”. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Sevük, İ. H. *Dil Davası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1949.
- Timurtaş, F. K.. *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Turan, O. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.
- Turan, Ş. *Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 7., 2014.
- Yazıcı, N. *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.
- Yıldırım, A. *Arap Edebiyatının Türk Edebiyatına Etkisi ve Müşterek Edebi Sanatlar*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Yıldız, H. D. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Yıldız, H. D.. *İslamiyet ve Türkler*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Yılmaz, A. vd. *Türk-İslam Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2021.